

ВАСИЛЬ ЩУРАТ І УКРАЇНСЬКИЙ ТАЄМНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Лариса Козак

*аспірант Інституту українознавства імені І. Крип'якевича
НАН України*

Подано коротку історію Таємного університету у Львові. Особливу увагу приділено важливій ролі ректора цієї інституції Василя Щурата у творенні української вищої школи.

Ключові слова: *В. Щурат, Український таємний університет (УТУ), національна освіта, вища школа у Львові.*

The short history of the Underground University in Lviv is presented. Particular attention is paid to the important role of the Rector of Institution Vasyl Schurat in the creation of Ukrainian higher education.

Keywords: *V. Schurat, the Ukrainian Underground University (UUU), national education, the higher school in Lviv.*

Изложена краткая история Тайного университета во Львове. Особое внимание уделено важной роли ректора этого учреждения Василия Щурата в создании украинской высшей школы.

Ключевые слова: *В. Щурат, Украинский тайный университет (УТУ), национальное образование, высшая школа во Львове.*

Після Першої світової війни послідовна асиміляційна політика Польщі у різних сферах суспільства призвела до загострення відносин між поляками і українцями, що вилилось у відкриті протистояння. Ці протистояння, окрім виразно політичного, мали також культурний характер. Помітним явищем того часу стала боротьба українців за власний університет. Чи не найбільша заслуга у розбудові україномовної вищої школи у Львові належить Василеві Щурату — ініціатору й першому ректорові університету.

Появу так званого «таємного» університету у Львові варто пов'язувати з кількома факторами. Одним із ключових стала заборона польської влади українським громадянам навчатися у вищих школах, які на той час стали вже польськими. Двомовний університет Франца І було сполонізовано і перейменовано на університет

Яна Казимира, скасовано всі українські кафедри і звільнено українських професорів. Таким чином, українські студенти, які бажали продовжити навчання після закінчення воєнних дій, або ті, хто хотів розпочати студії, не мали можливості здійснити ні те, ні інше, тому треба було вдаватися до альтернативного вирішення проблеми. Реорганізацію навчального процесу взяло на себе Наукове товариство імені Шевченка, яке очолював Василь Щурат. Саме за його ініціативи 19 серпня 1919 р. було скликано нараду, на якій більшість членів НТШ і професорів ухвалила «заснувати університетські курси для української молоді в об'ємі трьох повних факультетів: філософського, юридичного й теологічного» [2, *арк. 1*]. Курси мали стати альтернативою університету і задовольнити потреби зацікавлених вчитися. 20 вересня у пресі було оголошено програму курсів на зимовий семестр 1919/1920 років. Незважаючи на те, що такі курси передбачав статут НТШ, польська влада наклала на них мораторій. Тоді справою організації навчання зайнялося Наукове товариство ім. Петра Могили і Ставропігійський інститут. Але обидві спроби після оприлюднення навчальної програми у пресі зазнали невдачі. Отже, українська громадськість, обминаючи легальні способи ведення освіти на рідних теренах, вирішила вдаватися до конспірації.

Відповідно до збільшення кількості зацікавлених навчатися, зростала потреба у розширенні програми викладів. Тому дуже скоро із звичного формату курси переросли у щось більше — у таємний університет. Як згадує Василь Мудрий, студент-очевидець, секретар і адміністратор університету, у перших днях липня 1921 р. В. Щурат та інші ініціативні професори разом зі студентами скликали у Львові загальностудентський з'їзд. На ньому вирішено розпочати творення приватного Українського таємного університету. Університет мав складатися із трьох факультетів, а саме: філософського, правничого та медичного. Одночасно відбулися наради професорів, що досі викладали на університетських курсах, і прийнято постанову створити Сенат Українського університету, обрано ректора й деканів поодиноких виділів. Ректором став В. Щурат [8, *с. 16-17*]. З ініціативи студентів і за підтримки ректора було сконсолідовано майже весь професорський склад,

погоджено програми викладів і кількість кафедр, а також організовано максимальну кількість помешкань для студентів, що незабаром мали з'їхатися до Львова на навчання.

Ініціативу творення власної вищої школи подавали не лише професори. В особовому фонді В. Щурата збереглися документи, що засвідчують прохання студентів читати їм лекції: «Підписані просять Вас уділяти їм приватних лекцій з обсягу новішої української літератури бодай в двох годинах тижнево» [6, арк. 19]. І далі: «Ми нище підписані сміємо просити Високоповажаного пана Професора вчити нас приватно українського письменства і теорії літературного мистецтва [...]. Маючи повну надію, що Ви нашому проханню не відмовите, чекаємо на відповідь і на лекції» [6, арк. 24].

Однією з ключових проблем, яка постала в процесі творення Українського таємного університету (УТУ), стало питання матеріального забезпечення. І хоч керівництву освітнього осередку вдалося налагодити фінансування з-за кордону у вигляді добровільних пожертв, зокрема із Нью-Йорка, Праги та інших міст, коштів все ж бракувало. Студентам доводилося у вільний від навчання час займатися грошовими зборами по селах та містечках України. Усі зібрані гроші витрачали на утримання інфраструктури університету та грошові виплати професорам.

У Центральному державному історичному архіві у Львові збереглися деякі документи, що засвідчують зв'язок Українського університету з Вільним університетом у Празі, зокрема листування ректорів В. Щурата й О. Колесси [4, арк. 6]. Треба зазначити, що принцип діяльності обох освітніх осередків був подібним і навчальні заклади обмінювалися досвідом при вирішенні деяких ключових питань, але умови, в яких розвивалися університет в еміграції та навчальний заклад Львова, були різними. Через неприхильну політику Польщі Українська вища школа у Львові не могла існувати, тому навчання проводилося таємно. Університет лише умовно називався університетом, адже не мав постійного будинку. Професори читали лекції в різних, часто не підготовлених для цього приміщеннях, зокрема у приміщеннях НТШ, «Просвіти», Національного музею, у закладах Товариства «Рідна Школа», бібліотеках тощо. Нерідко аудиторіями для студентів слугували

вогкі та напівосвітлені підвали, приватні квартири викладачів і студентів. Інколи виклади проводились просто неба, у парках та скверах [7, с. 105]. «Не говоріть голосно!», «вважайте, бо за нами стежать!» — в такій утаємниченій атмосфері доводилося жити українським студентам майже 5 років», — згадує В. Мартинець, один із очевидців [5, с. 89]. Аби якомога більше приховати діяльність УТУ, більшість справ вирішувалася на приватних квартирах професорів і студентів. Так, одним із центрів керівництва, так званим «ректором» Українського університету, слугувало помешкання Василя Щурата на вулиці Курковій, 3 (тепер вул. Лисенка), поряд з будинком НТШ. «До батька додому, як до ректора університету, який не мав своєї постійної садиби, щодня приходили в різних справах і з різними питаннями професори, доценти і службовці університету, представники різних галицьких політичних партій — народовці, москвофіли, радикали і комуністи, редактори різних газет, чільні духовні особи, єпископи...», — згадував Степан Щурат [14, с. 48].

Другим із центрів, куди стікалося все підпілля, був будинок на площі Ринок, 10 — у найлюднішій частині міста, що слугувало своєрідним прикриттям від польської поліції. Сюди приходили щоденно десятки студентів із грошовими збірками, зберігалися документи й архів навчального осередку, тут Василь Щурат зустрічався із професорами та студентами, аби обговорити ключові питання ведення навчання. Тут також містилися організації «Рідна Школа», «Просвіта», книгарня НТШ, друкарня газети «Діло» і палітурний цех, виходив у світ підпільний друкований орган студентів «Наш шлях».

Через оголошення у пресі програм навчання і через інші заходи популяризації УТУ польська влада довідалася про існування освітнього осередку і розгорнула акції з його ліквідації. Серед перших, хто постраждав, був ректор В. Щурат. Ще перед початком офіційних записів студентів до університету йому було надіслано повістку, щоб він 19 вересня 1921 р. з'явився до поліцейного начальства [6, арк. 1]. Через декілька днів у приватному помешканні В. Щурата стражі порядку провели обшук з метою викриття документів, які стосувалися б діяльності Таємного університету. Згідно з протоколом, що зберігся, нічого, крім кореспонденції,

знайдено не було [6, арк. 2]. Згодом, на початку жовтня, ректора і ще декількох професорів було заарештовано на тримісячний термін [1]. Після цього арешти, конфіскації та напади поліції на професорів і студентів стали постійними. Новини про «набіги» поліції на приватні помешкання та «розгони» лекцій почали з'являтися на перших сторінках тогочасної української та польської преси.

Суд над ректором університету тривав від жовтня до грудня 1921 р. Увесь цей час В. Щурат перебував у в'язниці на вулиці С. Баторія, 3 (тепер Князя Романа). З часу перебування його у в'язниці зберігся тюремний щоденник, з якого, на жаль, довідуємося небагато, адже записи В. Щурат вів лише впродовж трьох днів — від 10 до 13 грудня 1921 р. «11.12. неділя. Два місяці минає мені на Баторівці. Шкода, що я не списував доси історії днів. Довідуюсь, що мене підозрівав дехто (п. Потелицький) в авторстві малого фейлятона у «Впереді» з сатиричними характеристиками надзору. Це й мало причинитися до вчорашнього замаху на мене. «Вперед» — від марта 1919 не дістав від мене ані стрічки. Варто би йому таки щось дати», — читаємо у тюремному записнику Василя Щурата [13, арк. 2].

Судова справа ректора УТУ набула чималого розголосу. Почасти причиною цього став замах 25 вересня 1921 р. українського студента, члена Української військової організації (УВО) С. Федака на диктатора Польської держави Й. Пілсудського. І хоч під час невдалого атентату було поранено львівського воєводу К. Грабовського, ці події польська влада пов'язала з Таємним університетом і розпочала нову хвилю масових арештів студентів і професорів [7, с. 97].

Незважаючи на те, що ректор УТУ перебував у в'язниці, процес організації навчання проходив успішно. 23 жовтня в Народному Домі відбулась урочиста інавгурація студентів і професорів. Інавгураційну промову замість В. Щурата виголосив д-р Маркіян Панчишин. Незважаючи на постійні заборони і нелегальний статус університету, було ухвалено продовжувати навчальний процес.

Перший рік навчання для університету минув досить вдало: згідно із статистичними відомостями, наприкінці року налічувалося 58 кафедр і 1 028 студентів. Найчисельнішим Таємний

університет був у 1922/1923 навчальному році, тоді налічувалося 64 кафедри і 1 370 студентів [10, арк. 1]. За кількістю студентів львівський заклад перевищував празький. Лекції і семінари для студентів проводили понад 60 професорів, серед них М. Кордуба, І. Крип'якевич, І. Раковський, В. Вергановський, М. Левицький, К. Студинський, М. Корчинський, С. Бaley, М. Возняк, М. Галушинський, Ф. Колесса, І. Свенціцький, В. Левицький, М. Чайковський та ін. У відомостях про розклад навчання натрапляємо й на розклад доктора Василя Щурата. У 1921/1922 та 1922/1923 навчальних роках він читав лекції з історії української літератури другої половини XIX ст. тричі на тиждень та проводив семінари з нової української літератури (періоду творчості І. Франка). Впродовж недовгого часу В. Щурат також викладав курс «Націоналізації літературної мови в українському письменстві XVII–XIX ст.» [9, арк. 7-10]. У розкладі за 1924/1925 навчальний рік ім'я В. Щурата вже не згадується.

Будучи ректором УТУ, В. Щурат усіляко намагався популяризувати освітній осередок в Україні та за кордоном. У зв'язку з переслідуванням навчання польською владою 15 листопада 1922 р. Сенат університету вислав окремий меморіал до Союзу Народів у Женеві і до Ради Амбасадорів у Парижі з проханням захистити право українців на власні освіти та культуру. Меморіал було перекладено багатьма мовами, завдяки чому європейський культурний світ дізнався про Таємний університет у Львові, але це не допомогло легалізувати навчання в ньому.

В архіві В. Щурата зберігся лист, який свідчить, що вчений вів переговори щодо створення Українського університету у Львові з польською владою за посередництва графа Станіслава Лося, активного прихильника польсько-українського зближення у 20–30-х роках та знаного українофіла в офіційних польських колах. Згідно з Міжнародним договором про нацменшини у Польщі за 1919 р., Польща зобов'язувалася заснувати університет для українців, яких на території польської держави проживало чимало. Але оскільки українці відстоювали право творити університет на власних теренах, то поляки вдалися до компромісного вирішення справи і запропонували українцям створити університет

у Станіславові. Знаючи, що провінційний Станіславів не зможе задовольнити потреби українців у навчанні через відсутність представництв основних українських організацій, наукових установ та бібліотек, В. Щурат і К. Студинський відстоювали право творення Українського університету у Львові. Невідомо, як закінчилися б переговори між представниками двох сторін, якщо б предмет розмови не потрапив на сторінки тогочасної преси. Посередником між графом С. Лосем та В. Щуратом був К. Ільків. Посол Ільків написав листа В. Щуратові, в якому повідомляв про приїзд графа до Львова. Цей лист потрапив у пресу й довкола нього розгорілася палка дискусія про намагання польського уряду заснувати Український університет. Граф С. Лось до Львова приїхав, але, не наважившись вести переговори від імені польського уряду, помістив у «Слові польським» за 4 березня 1923 р. спростування, заявивши, що він не має повноважень здійснювати переговори між двома опозиційними сторонами, і звинуватив ректора у непотрібному і передчасному ажіотажі. Вимогу В. Щурата про розміщення українського вищого навчального закладу саме у Львові граф вважав черговим кроком на шляху до деєстабілізації міжнародних відносин на західноукраїнських теренах, адже кожна зі сторін у недавньому минулому розглядала Львів як культурно-історичний центр власного національного та державного відродження. Будучи від самого початку негативно налаштованим до польського посла графа С. Лося, ректор університету закінчив переговори безрезультатно. Ця справа дістала резонанс і була використана не на користь В. Щурата. Крім того, намагання українців творити університет було потрактовано як засіб політичної агітації і протистояння польській владі. «Боротьба за український університет у Львові стала однією з форм змагань за українську державність [...]. Польські політичні кола наголошували на неготовності українців створити власну вищу школу, вказували, зокрема, на несформованість мови, літератури, наукової термінології, недостатню кількість студентських і наукових сил. Прагнення українців до вищої освіти трактували не як наслідок потреб культурного життя, а як політичне гасло, спрямоване на побороження польськості» [3, с. 100].

Через непорозуміння з членами Сенату університету В. Щурат покинув посаду ректора. В його листі до Сенату університету читаємо: «Ухвала Сенату випала против мого застереження і приневолила мене зрезигнувати зі становища ректора, яке я так високо цинив, що не посмів би його наразити навіть на тинь компрометації яким-небудь зближуванням до Кс. Ількава чи його співробітника з польської сторони [...]. Позволяючи собі дати вислів своєму святому внутрішньому переконанню, що для університетської справи не причину шкоди, передаючи її в щасливіші й під сю хвилю може справніші руки, бажаю тільки одного, а саме, щоб Світлий Сенат знайшов собі такий провід, який заporučував би йому повну згармонізованість і рішучість у всіх його починах. З високим поважанням Д-р Василь Щурат. У Львові. 8 марта 1923» [12]. Втративши підтримку в стінах університету, який постав здебільшого завдяки його зусиллям, В. Щурат присвятив себе педагогічній діяльності в українській Приватній жіночій гімназії сестер Василіанок, де пропрацював як викладач і директор до 1934 р., відстоюючи право українців навчатися рідною мовою.

Послідовність політики, фахова організаційна робота та чітка і стратегічна лінія розвитку національної освіти В. Щурата як ректора УТУ забезпечили освітньому осередку високий рівень навчання та визнання, незважаючи на постійні переслідування польської поліції. Дипломи випускників університету визнавалися у Чехії, Словаччині, Австрії і навіть Німеччині, а студенти після його закінчення демонстрували за кордоном високі знання. Але на рідних теренах після закінчення УТУ випускники не мали можливості забезпечити собі гідну екзистенцію. Університет і надалі зберігав статус таємного, а отже, нелегального навчального осередку, незважаючи на те, що українці продовжували боротися за власну вищу школу. Виникла дещо парадоксальна ситуація: польський уряд рішуче не визнавав УТУ як реального освітнього осередку, отже, з одного боку, те, чого не існувало, не могло бути легалізоване, а з іншого, польська влада продовжувала перешкоджати підпільному навчанню українців — «м'яко», але послідовно, щоби крайніми методами не викликати обурення за кордоном.

Після В. Щурата університет очолювали М. Панчишин, М. Чайковський, згодом Є. Давидяк. Усі вони сприяли тому, аби втримати університет на належному рівні та легалізувати навчання, що відкривало б значно більше можливостей для студентів-випускників. Однак усі намагання були марними. Уже на початку 1924-го навчального року стало відчутним, що наближається початок кінця. Щороку менше студентів записувалося на студії. Зацікавлення Таємним університетом серед молоді цілковито щезло, навчання в університеті стало радше національним обов'язком. Університет так і не зміг набути характеру сталого явища в суспільстві. На дискусіях, які відбувалися під час студентських з'їздів, все частіше поставало питання: чи доцільно у важких обставинах продовжувати творити університет, якщо він не дає бажаних результатів. З кінцем липня 1925 р. Кураторія університету з огляду на труднощі ведення навчання і через брак матеріального забезпечення ухвалила перервати навчання, а згодом припинила його зовсім. Таким чином, проіснувавши повних чотири роки і випустивши у світ лише одне покоління студентів, Таємний університет став історією.

Поставши конспіративно, УТУ не мав аналогів не лише в Україні, але й у всій Європі. Не маючи методології розвитку, університет творився шляхом експерименту, продемонструвавши коротку, але блискучу історію свого розвитку і високий рівень національної освіти. «Історія створення, існування і розвитку власного університету, — за висловом одного із студентів, — замкнула в собі дуже багато поривів, змагань, стремлінь і праці одиниць, чи гуртів, а рівне з тим багато ударів, невдач і змарнованих надій» [11, арк. 1]. Незважаючи на короткий час свого існування, Таємний університет став символом єдності волі українців, результатом усвідомлення потреби творення власного освітнього осередку як звернення культурних прагнень нації.

1. Боротьба з культурою // Український вістник. — 1921. — Р. 1. — 24 верес. (чис. 194). — С. 1-2.
2. Довідка про українські університетські курси, організовані НТШ у Львові // ЦДІА України у Львові. — Ф. 310 (Український університет у Львові 1921–1925 рр.), оп. 1, од. зб. 1. — 9 арк.

3. *Качмар В.* За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX — поч. XX ст.) / *В. Качмар.* — Львів : ЛДУ, 1999. — 219 с.
4. Листування з Укр. вільним у-том в м. Прага з питань організації навчання допомоги студентам // ЦДІА України у Львові. — Ф. 310 (Український університет у Львові 1921–1925 рр.), оп. 1, од. зб. 22. — 12 арк.
5. *Мартинець В.* Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / *В. Мартинець.* — Вінніпег, 1949. — 353 с.
6. Матеріали до історії українського університету у Львові, зокрема про його ректора Щурата Василя // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 206 (Щурат Василь), од. зб. 846. — 29 арк.
7. *Мудрий В.* Боротьба за огнище української культури в західних землях України / *В. Мудрий.* — Львів : 3 друк. Наукового товариства ім. Шевченка, 1923. — 131 с.
8. *Мудрий В.* Український університет у Львові (1921–1925) / *В. Мудрий.* — Нюрнберг : Час, 1948. — 59 с.
9. Програма навчання на філософському факультеті // ЦДІА України у Львові. — Ф. 310 (Український університет у Львові 1921–1925 рр.), оп. 1, од. зб. 56. — 30 арк.
10. Статистичні відомості про кількість діючих факультетів, кафедр і студентів Українського (приватного) університету у Львові // ЦДІА України у Львові. — Ф. 310 (Український університет у Львові 1921–1925 рр.), оп. 1, од. зб. 5. — 4 арк.
11. Сучасний стан українських високих шкіл і його передісторія : [стаття невстановленого автора] // ЦДІА України у Львові. — Ф. 310 (Український університет у Львові 1921–1925 рр.), оп. 1, од. зб. 140. — 7 арк.
12. *Щурат В.* Лист до сенату Українського університету у Львові [Рукопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 206 (Щурат Василь), од. зб. 11. — 2 арк.
13. *Щурат В.* Тюремний щоденник за 10-13 грудня 1921 року [Рукопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 206 (Щурат Василь), од. зб. 11. — 2 арк.
14. *Щурат С.* Два крила / *С. Щурат, О. Гургула-Щурат.* — Львів : РВО «Основа», 1996. — 96 с.